(Уривок)

1.

Коріння. Дебеле, жилаве коріння на піщаній сільській дорозі. Наче йому тісно там, під землею, і воно важко випручується на поверхню.

Посічене гусеницями тракторів, колесами возів і вантажівок, кимось зозла порубане сокирами і лопатами, але — живе. Пошрамоване, покручене, на свіжих ранах виступають бурульки живиці. Дорога наче вимощена корінням, тут можна проїхати в найбільшу негоду.

Обіч дороги старий сільський цвинтар. Дерев’яна, проламана в багатьох місцях огорожа, зварені з труб, збиті з соснових брусів хрести, обставлені воринням і дротяною арматурою могилки, вицвілі, пожовклі від дощів і сонця фотокартки, дешевенькі пам’ятники. А поміж ними живі, наче викарбувані з бронзи, сосни, коріння яких обплело пригаслі, приземкуваті горбики могил. Тиша, самотність, запустіння, які весною вражають майже кинджально.

Між могилками пасеться ряба корова з високими і гострими рогами. Як два списи, націлені в небо. Скубе молоді кущики чорнобилю, що вже зазеленів обіч дороги, а тут, на цвинтарі, найдужче. Пасеться, шумко дихає в землю.

До стовбура старої, грубезної сосни прибито дошку, яка попоїздила в бортах машини, бо на ній і досі проглядає частина державного номера вантажівки — 86-КХЕ. Хтось недбало обцюкав її на кінці сокирою, загострив, від руки написав червоною фарбою: "с. Городища". Ледащо, мабуть, і гадки не мало, що цей саморобний вказівник скидається на безглуздий хрест із живої сосни і мертвої сірої дошки.

Корова жадібно скубе чорнобиль знову й знову поглядає перед себе. Що там її зацікавило?

Важко, надсадно дихають два дядьки-гробокопачі. Вилітає мокрий пісок із ями, чистий, із золотавим виблиском. Похитуються шапки грабарів, наче вони виринають з-під землі й знову ховаються в неї. Скрегіт лопат, важке дихання, фонтани піску.

Над ямою в куфайці, в кирзових чоботях стоїть простоволосий хлопець. Федір. Найменший син небіжчика Івана Мироновича. Найменший і глухонімий. З народження. В селі це нікого не дивує. Тут, у Городищах, він і жив при татові й мамі, а оце другий день лише при мамі, бо тато Іван позавчора помер. Грабарі знають про вроджений гандж Федора, тому не церемоняться при ньому, все говорять уголос:

– Стоїть, як гріх над душею, німак!

– І пляшки, видать, не взяв, глухар, щоб закропитися на каторжній роботі...

– Покійний сп’яну його зачав. З дурної голови...

– Думав, що то не його Марія, а Настя-полюбовниця. Коли вилупився глухонімий Хведьо, коли второпали, що воно і глухе, і німе, — вже було пізно. Куди його подінеш, як воно все бачить і поніма?

Федір очима допомагає грабарям, його погляд веде кожен кидок піску, кожен рух чоловіків у ямі. Здається, якби не сільський звичай (у Городищах родичам споконвіку забороняється копати яму, нести труну), Федір не стерпів би цих ледацюг, сам скочив би у яму і викопав її миттю. Не можна. Яма для тата. Треба перетерпіти п’яндилюг, яких насилу вмовив на це діло (вмовляв на мигах – не могли второпати, про що йдеться, а показав півлітру одразу закивали головами). Щоб не стояти

зараз без роботи, Федір відгрібає руками пісок, аби не осипався назад, у яму.

Грабарі зозла рубають коріння, яке трапляється їм під заступ. Січуть і викидають наверх. Федір збирає його

обмацує довгими чутливими пальцями і складає на купку.

– Ну й викрутив рак дядька Івана. Як тріску! Тітці Марії не голосити, а... легенько зітхати. Намучилася стара. Рік сушило Івана.

– Пожив, і годі! Вступися місцем іншим. А пожив дай боже! Горілки з цистерну випив...

– І все дурно. То головував у колгоспі по війні, то бригадою командував. Лиш переступи поріг у Городищах – пляшка сама на стіл скаче. В найскупішого з-під землі вилізе і – на стіл, бо голова сидить.

А вдів скільки перетоптав. Чоловіки на війні вилягли, а йому, Мировичу, воля. Ніхто й пику не розквасить. Гуляй, скільки сили стачить. Ото житуха була. Не те що нам дісталося – самі баби та клячі в Городищах. дожилися! Місто всіх путніх молодиць за подолок і до себе, щоб атомники могли вволю поласувати, поки півник кукурікає, бо кажуть, що у них у кожного, хто доглядає реактор, швидко кров рідшає... А нам топчися ото зі своєю, наче ми тільки вдвох на планеті, як Адам з Євою. Годі! Вже яма по очі!

– А й справді, вистачить, бо джерело вдарить зараз! Старий не встане! Рак не чума, вистачить глибини... за такі гроші...

Федір кожному з них подає руку і, важко натужачись, аж червоніючи, витягає копачів із ями. Жде, поки вони віддихаються й витрусять пісок із шапок, з кишень, з-під сорочок, з халяв чобіт. Лице Федора напружене, наче весь час хоче щось розчути, зрозуміти, щось

сказати іншим, але не може. Якби не куфайка і кирзові чоботи, якби його перевдягнути в костюм з краваткою, ніхто б не вгадав у ньому селюка — різноробочого колгоспної бригади.

2.

Шматок поля, затиснутого з усіх сторін лісом. Суцільний пісок, по якому абияк розкидано гній. Посеред поля трактор з причепом "Бєларусь". Задроцьканий, з вибитими боковими шибками в кабіні, замість них фанера.

Розвантажує причеп із гноєм чоловік років сорока, худорлявий, непоказний, у новому костюмі, в чистій курточці з чорного блискучого матеріалу, в білій сорочці зі строкатою краваткою, в модельних черевиках. Де тепер побачиш такого вантажника гною? Замок його курточки розстебнутий. Квапиться, втирає спітніле чоло. Поправляє краватку, що весь час вивалюється з-поміж лацканів піджака.

Тракторист сидить у кабіні трактора, демонстративно зневажає "вантажника", курить і розгадує кросворд у замацьканому журналі. Недбало крізь вибите позаду кабіни скло кидає:

– Я не для гною одягнутий. Поглядає на свої грубі гумаки, забабляні до верху халяв. Тракторист я, а не жук-гнойовик. Заїло, зараза, підйомник, не перевертається причеп. Бери більше, кидай далі, атомник... якщо не зміг на своїй атомній машину виписати на татів похорон.

– Не до того мені було. Спішив. Думав, ще застану тата, поговорю з ним, попрощаюся. Сусід гнав мотоцикла, щоб встигнути... Не застав. Відмучився...

Скільки ти заробляєш на тому чортові, Миколоугоднику?

— Вистачає...

— А я на "Жигуля" натоптую. На темно-синього, як вороняче крило. В тебе Людка торгашка. У них грошей як гною. Що, не дає? Скажи: однаково конфіскують! Тепера часи суворі, прокурорські. Переведіть грошву на маму, помре – матимеш спадщину, під яку комар носа не підточить. Тільки при житті заповіт на себе зроби, при житті мами, бо потім всіляко може бути...

– Не суши собі головы, Архипе, моїми статками. У тебе не позичаю. А моя мама — хай живе довго.

— Якийсь ти, Миколо, недо... недотягнутий до стандарту. Був і залишаєшся недо... тягнутим до нормального городищенця. Скидай гній та поїдемо до річки, помиєш причепа, бо мені треба свиней дома нагодувати, бичка. На осінь півтори тисячі наросте. Можна брати темчо-синього, як вороняче крило, "Жигуля". Чисті й чесні, як сльоза, гроші, Миколо...

3.

До показної в райцентрі будівлі, де розмістився райком, підкотила чорна, лискуча, як черевик співака ча сцені, "Волга" нової, тридцять першої, моделі. Номери її аж ряботять нуликами.

З неї неквапливо, втомлено висовується чоловік. Начеб по частинах вилізає: спершу ноги, потім голова в чорному, а ля Фідель, береті. Нарешті вибирається весь, випростується. Височезний чоловік у чорному австрійському макінтоші. Худий, незграбний, зріст

за два метри. Вік, коли звичне звертання "молодий чоловіче!" сприймається як іронія і викликає короткий удар печалі. П’ятдесят п’ять, але на вигляд більше. Коли розмовляє з людиною, змушений постійно

нахилятися, щоб розчути співрозмовника там, унизу. Це згинання й випростування стало його звичкою. Складаний ножик, Іван-побиван.

Та не перед кожним він завчено нагинається, не перед кожним. Це не автоматизм, а контрольована звичка.

Його ім’я та обличчя багатьом відоме з газет і з телевізійного екрана. Олександр Іванович Мирович – найстарший син у родині небіжчика – відома в країні людина.

Олександр Іванович опрацював проект дешевого, простого, за його власним висловом, безпечного, як самогонний апарат, реактора-мільйонника, який уже понад десятиліття спокійненько (ну не без невеликих технологічних виробків) ганяє турбіни на багатьох атомних держави, продукуючи найдешевшу в світі електроенергію.

Сашка Мировича – тямковитого, але амбітного і впертого селюка з Городищ, який наполегливо прів над своєю дисертацією в курчатовському інституті,— в шістдесяті роки стрімко винесла хвиля Освоєння мирного атома, а найголовніше — потреба в широко мубудівництві атомних електростанцій. Подавалися різні проекти, створювалося безліч творчих груп, які шукали варіант найпростішого і найдешевшого реактора.

Блискавично відчувши нове і перспективне діло, Сашко з групою молодих фізиків теж узявся до проекту. Справа була маловідома для всіх — це зрівнювало шанси, і його трішки авантюрна натура не вагалася.

На вченій раді думки спеціалістів про варіант реактора групи Мировича розійшлися, але хтось поблажливо запропонував: подати з іншими проектами на ознайомлення державній комісії на чолі з тодішнім Міністром енергетики країни. Сашко не дуже й нервувався, бо, власне, надій на успіх не покладав. Саме закохався в Ольгу – маленьку, красиву

і бездоганно закроєну природою студенточку медичного інституту, яка була йому, як любив повторювати, "по серце". Щоб поцілувати її, відривав від землі й підносив до своїх уст. Повіз її показати батькам і родині до Городищ.

Тільки переступив поріг батьківської хати, а на нього вже чекала урядова телеграма: Терміново повертайтеся інститут".

Реактор Мировича міністр і комісія визнали найперспективнішим на даному етапі, справді найдешевшим, який не потребує будівництва велетенських підземних шахт в разі аварії. Його можна ставити всюди, де є річка чи озеро. Утвердилася думка, що його можна споруджувати біля великих міст, де є залізничні комунікації, робоча сила, житло.

Міністр доповів про це "на найвищому рівні", групу щедро фінансують, зміцнюють потрібними спеціалістами, створюють їй особливі умови, щоб у найкоротші строки готовий, викінчений у всіх деталях проект реактора можна було видати будівельникам.

Олександр працював як заклятий. ІЦоб не гаяти часу, навіть відклав весілля з Ольгою, і вона мало не вийшла заміж за іншого. Про реактор Мировича злословили, називали його дилетантським. Сашкові й самому такий блискавичний успіх здавався примарпим, чекав, ось-ось його розвінчають і висміють і він, ославлений, повернеться в свої глухі Городища викладати фізику в школі. Але могутня адміністративна машина вже підхопила проект. Реактор Мировича коштував лише півмільярда карбованців (разом з житловим сектором), державі потрібні були атомні електростанції, щоб забезпечити електрикою країни Варшавського договору, хтось "на самій горі" похвалив його, сказав президентові Академії наук, щоб той приголубив обдарованого вченого. Мирович отримав .державну премію, опозиціонери замовкли. Коли реактор іноді називали дилетантським (про це Олександрові Івановичу доносили). він великодушно відсміювався: "Та воно все геніальне на перший погляд здається елементарним, дилетантським, бо геніальне..."

Але найбільшою радістю для Олександра Івановича було те, що уряд підтримав Його пропозицію будувати атомну в отчому краї, за двадцять кілометрів від рідних Городищ, у яких бував рідше й рідше. Тепер з’явилася начеб службова нагода – закладали блок "А". На п’ятдесятиріччя його нагородили Золотою Зіркою, і авторитет Мировича в атомній енергетиці став непохитний. Єдине, чого він не досяг іще, звання академіка, хоч академіком його часто називали самі атомні енергетики і партійне керівництво тих регіонів, де будуються реактори.

Коли помер батько, Олександр Іванович саме був на Україні, в Одесі, поблизу якої зараз спорджують атомну. Ольга зателефонувала йому до готелю, і Мирович виїхав на похорон наступного дня. Секретар обкому дав свою службову машину, і ось він уже в Івангороді, заходить до райкому.

Перший – Андрій Тимофійович, присланий з іншого району, він ніколи раніше не зустрічався з такою величиною. Тому й улесливий, запобігливо-чемний.

– Дзвонили, дзвонили мені з обкому. Радий з вами позвайомитися і поспівчувати. Жаль, втратили батька, а район іще одного самовідданого ветерана колгоспного руху і війни. Чим можемо прислужитися, Олександре Івановичу?

– У Городищах тепер бригада, а в Трилісах голови колгоспу не знаю. Треба труну зробити, вантажівку виділити, оркестр зібрати. Новий голова колгоспу може й не знати татових і моїх заслуг, а клянчитн у нього, пояснювати... самі розумієте. Зателефонуйте, щоб усе було на рівні. Ну і харчу на поминання... –

Олександр Іванович розстебнув маківтош, відкинувся ва спинку крісла, сяйнула на лацкані Золота Зірка, і секретар наліг на селектор.

– Споживспілка? Юрко! Через дві години щоб був у Городищах, у батька славетного нашого земляка, академіка Мировича... Повторюю. Ми-ро-ви-ча, того,

що винайшов реактор. Так-так, із ваших Городищ. Ніколи мені все тобі поясвювати. Будь там, у батька, який помер... Та не мороч голови: помер батько, а поїдеш до сина. Запишеш усе, що замовлять на помивки, і витруси загашники своїх годувальників...

Перший вимкнув селектор, заусміхався. Полегшено закурив.

– Голові дзвонив. його розшукують зараз по рації. Буде у вас дома як штик. Не церемоньтеся, то такий вайло, що сам не здогадається або забуде. Треба гнати, а ніким його замінити. З такими перебудову не зрушиш з місця. Будуть якісь проблеми телефонуйте мені по прямому.

Проводжаючи Мировича, секретар вийшов з вим аж до машини і запитав:

– Олексавдре Івановичу, це ваша ідея будувати в районі атомну станцію?

– Ні. Це діло державне, сперте на економічну політику найвищого рангу. В даному разі щаслива випадковість...

Машина рвонула і покатила до Горадищ.

Перший, начеб навздогін їй, кинув недопалок. Зітхнув випростався. Обличчя стало значуще, навіть набурмосене.

– Сівба на носі, а я день, вважай, згаяв. Коли ж перебудовуватися?

4.

Місто атомних енергетиків. Молоде, зоддалік навіть романтичне, наче й не запустило свого коріння в цю землю, а летить над нею; високі старі сосни стремлять над будинками, як щогли, напни вітрила, і місто, що стоїть на березі річки, легко попливе по хвилях. Можливо, ще й не позначене на всіх картах, таке воно юне. Його жителі не засмикані ремонтами квартир і будинків, весь будівничий азарт іде на нові висотні помешкання, на впорядкування дворів, майданчиків для відпочинку. Жителі його лише знайомляться між собою. Місто ще не має своїх традицій, свого неповторного житейського укладу, бо й звичаї сюди привезли з околишніх сіл і районів, як речі, чимось милі твоїй душі, але архаїчні, немодні, отож тільки для власного, без сторонніх очей, користування.

місто це існує лишс тому, що отам, неподалік від нього, в бетонованих гамівних сорочках ретельно діють чотири атомні реактори, кожен з яких щогодини впорскує в енергосистему країни мільйон кіловат-годин. Енергія ця справді вкрай дешева, реактори тихо сопуть у бетонних скринях, не чадячи, не пожираючи вугілля чи нафти. Атомна станція чиста і навіть по-своєму красива. Наче й немає її поблизу. Переступивши поріг, весь персонал переодягається в білі комбнезони, білі черевики, білі очіпки, білі рукавички. Та лікарі так не переодягаються, йдучи до хворих у палату.

На станції люди швидко доскакують високих посад, бо тут рано йдуть на пенсію (майже як танцюристи, замолоду, коли ще жить і жить, не косуючи оком на задні колеса), звільняються посади. Станція на доброму рахунку і в Міністерства енергетики, і в держави, жене свої кіловати щосили, жене майже без передиху. Начальник будівельного підрозділу вже поблискує Золотою Зіркою і республіканським депутатським значком, подейкують, що він ваніть затирає, причавлює своїм авторитетом самого директора станції, в якого такі відзнаки ще десь попереду, та коли справи йтимуть саме отак, матиме і він.

Цьому молодому місту найбільше пасує літо, коли його вікна і двері навстіж, коли його заливає одчайдушна зелень, коли щедро віддаються

його жителям велика річка, грибні і ягідні ліси. Звідси одна сім’я вавіть поміняла свою квартиру на ленінградську, без доплати, тільки на одну кімнатину менше. Місто безоглядно занаджує до себе молодь із сіл прилеглих районів, од того, природно, села відчутно заниділи, деякі стали неперспективними, але... щогодини місто дає в енергосистему чотири мільйони кіловат. Не жарти. Правда, розплачується за це знову ж таки село.

Хоч у місті культ літа, однак і ця рання весна, квітень, що непомітно перекотиться в травень, теж пора прекрасна. Так уже облесно вилизує його проспекти і мікрорайони квітневе сонечко, що місто аж розімліло від давно очікуваної благодаті.

В одному з його дворів граються у класи діти, стрибаючи на одній нозі по теплому асфальту, вимитому двірничкою Одаркою, яку привіз сюди із села дядько Степан, бо дружина його померла, залишивши хлопчика і дівчинку без мами. Привіз, щоб тітка Дарка стала мамою Русланові й Ліді.

З досвітку працює в дворі прибиральницею. Он вона сидить на вишурганій, ще не пофарбованій до Травневих снят лавчині біля входу в будинок.

Одарка вродлива, але врода ця тиха і спершу непоказна зовсім. Треба з Даркою поговорити, окремо роздивитися її очі з якоюсь рухливою прозеленню й теплими іскорками, й м’яко викочені губи, рівне, завжди трішки зволожене від хвилювання чоло. Отоді лише зрозумієш: вродлива.

Зараз погляд її покірний, начеб винуватий перед кожним, хто виходить з будинку чи заходить до нього. Сорок літ їй ще немає, але сама вона вважає, що вже їде з торгу, спродалася, що вже тітка, хоч своїх дітей і не народжувала.

Іде з магазину бабуся з сіткою картоплі – сусідка, яка живе над ними.

– Не з’явився, Дарочко?

– Буде, зараз прийде Степан. Затримався, либонь, на роботі. Не журіться...

– Мені, Дарочко, байдуже, а от ти поневіряєшся за що? До міста тебе забрав? А яка б дурна пішла на двоє чужих дітей, та ще й за п’яничку? Не одну просив за милу душу, навіть приводив зо три... але не втрималася жодна.

– Прийде він, тітко Марино, бо знає: тато мій помер учора. Вискочив Степан замок дружку вставити у двері. Зараз буде.

– Агій! Вставить замок, розчавлять пляшку, тоді годинник у них зупиняється, язик меле час...

– Прийняли "сухий закон" у місті. І не п’яничка він у мене, а так... не без того... іноді. Жіночих рук на похороні треба, мама сама не впорається, а я сиджу осьдечки, як бариня. Встидно без діла чипіти.

Бабуся прокашлялася, безнадійно махнула рукою і пошургала розтоптаними суконними бурками до будинку.

Дарочка запечалилася знову. Поглядає то на своїх діей, які граються в піску, то на годинник на руці, то в бік вулиці. Нема чоловіка. Вранці побіг випити пива і нема вже третю годину. Невже доведеться їхати до Городищ самій з дітьми?

Біжить дівчинка зі школи, сусідська, доця якогось начальника з атомної.

– Добрий день! А я вашого дядька Степана бачила! На проспекті Енергетиків. Де сік у пластмасових чашечках продають. І морозиво з вишнями. То під’їхала міліцейська машина-будка, взяла його і повезла кудись...

— Ти помилилася, доню. Дядько Степан пішов до товарища, в сусідній будинок замок вставити. Я ось чекаю його... Здалося тобі... Таких, як він, багато...

Дівчинка ніяково знизала худенькими плечима, поправила шлейку шкільного фартушка, проскакала на одній нозі в класиках і побігла додому.

Одарка краєм чорної хустки втерла уста й очі, встала. Покликала до себе дітей, взяла дві важкі сумки з наготовленими на похорон харчами, повільно пішла на міську автостанціо.

– А тато де? – запитує в автобусі малого Руслана городищенська молодиця.

— Замок у міліції ставить, а тоді приїде в Городища поховати діда Івана в яму.

— Не в яму, а у великий дерев’яний ящик, – поправила братика Ліда й стала облущувати помаранчу. Не по-дитячому задумалася, нахилилася до вуха Одарки й пошепки запитала: – дідуся Івана заховають. як нашу першу маму заховали в землю? Назавжди?

5.

Маленька холостяцька квартира-"гостинка" в молодіжому гуртожитку. Чисто, акуратно. Навіть занадто, як для неодруженого хлопця. Одначе важко повірити, що обставляв це помешкання хтось один, бо впереміш тут смак і несмак. Стелаж з кижками. Дві справжні

старі ікони з колишньої городищенської церкви. Самобутні воироба з кори, з коріння. Витка зелень вазона звисає з дивана, старанно засланого гуцульським ліжником. Мисливська рушниця. Намисто гуцульських писанок. Вишивані рушники замість штор. І поруч вирішки із закордонних журналів та вітчизняних каталогів мод – дівчата, які дивляться зухвало-похітливо, а деякі (звісно ж, зарубіжні, не наші!) геть непристойно. Їх безліч: на стінах, на дверях кімнати, на ложі рушниці, на кухонній шафі, на стелі. На вішалці старанно відпрасований кітель і штани капітана пожежної служби. Навіть цього достатньо, щоб зрозуміти: франт і чистун тут мешкає.

Григорій стоїть біля дзеркала у ванній. Сліпучо-красивий, з молодецькою поставою і зухвалим поглядом. Йому вже тридцять п’ять, але ще квітує в ньому молодість, нерозтраченість на житейську суєту, жага подобатися іншим дівчатам насамперед. Проте він не рафінований "спідничник" чи просто вродливий блазень-бабій, а наділений вродою, приязний і розумний мужчина, якого, правда, трішки зіпсували жінки, але на свою ж таки голову.

Побачивши красиву жінку, він спалахує, натхненно обожнює її в свой уяві, ідеалізує, прагне знайомства, а тоді й близькості і, не відчувши тепла духовного (чи душевного), переживає спустошення та, як каже старший брат-реакторник Микола, іде на розхолодження.

Погляд його нині присмучений, але оті лукаві бісики таки проглядають з глибини. Може, й сам він того не хоче, а проглядають. Одягнутий у цивільне, помолодняцькому, наче не на похорон батька їде, а квапиться на побачення. Іншого одягу в нього просто немає. Скромнішого, соліднішого не носить. Шкіряна курточка на замках-блискавках, сорочка-сафарі, чорні вельветові джинси в дудочку, масивні кросівки.

Погляд його нині присмучений, але оті лукаві бісики таки проглядають з глибини. Може, й сам він того не хоче, а проглядають. Одягнутий у цивільне, помолодняцькому, наче не на похорон батька їде,

а квапиться на побачення. Іншого одягу в нього просто немає. Скромнішого, соліднішого не носить. Шкіряна курточка на замках-блискавках, сорочка-сафарі, чорні вельветові джинси в дудочку, масивні кросівки.

Обдивився себе з ніг до голови, провів долонею по щоці: треба поголитися.

Хурчить електробритва, а Грицько говорить своєму двійникові в дзеркалі:

– Ну от, Грицю, вже нема тата. Тепер мама дасть прикурить. Нікому й захистити тебе, волоцюго. Тепер як привезу на оглядини чергову наречену, мама з дрюком вийде аж до воріт зустрічати. І тато вже не вступиться.

І раптом причувся татів голос:

"– Я, телепень, вженився у дев’ятнадцять, зав’язав

з тобою, Маріє, віку, то хай Грицько погуляє. І за

мене, дурного, відгуляє, хай і моя кров погарцює

в його жилах. Так що ти, бабо, не захищай косатих.

Чим пізніше ожениться, тим менше часу лишиться,

Щоб розлучатися... Гуляй, Грицю.."

Коли тато захищає його, то мама не змовчить:

"Я йому, огирові, погуляю. Он уже сивина в чуприну стрельне, а він, чортисько, під кожну спідницю зазирнути хоче... Весь у таточка свого. Поріддя Мировичів, ваша мировицька кров на аналізах самі б дурощі показала..."

"Які там спідииці? Вони теперка всі в штанях ходять. Не дуже й заглянеш. Он і Людка Миколина на свій "лафет" від стодвадцятидвохміліметрової гаубиці теж натягнула штани на заклепках, щоб не репнули. А кров, Маріє, кров не вибирають. Яка вже трапиться... Гуляй, сину. Гуляй, сину. Гуляй, поки кров не зледащіла..." – прозвучав Григорієві татів голос.

– Бачите, мамо, а ви казали: "Ти, Іване, заженеш мене в могилу, а сам ще й оженишся. І не раз оженишся, Іване..." А аже нема тата. Знали ще торік – не відступиться рак, знали. А тепер нема. Це точно. Був, жив, але нема й не буде. Вже я без тата, вже я з однієї сторони незахищений. Тільки з мамою. Тільки з мамою. Тільки з нею... Та ще з Дарочкою і братами... Та ще з Наталкою... Не квапся, Грицю, не кидайся в полум’я, ще раз підсмалиш крила. Погуляй, Грицьку. Є мама. Дарочка. Брати. Оголився фланг. Фланг, який може прикрити лише... жінка? Ні! Жінка може забезпечити лише тил. А фланги? Тільки твої діти...

Грицько збігає по сходах, вискакує на обтягнуте вепровою шкірою сідло своєї "Яви", шарпає стартер мотоцикла й вилітає з двору.

Виїздить на тротуар, аж під самий козирок телефону-автомата. Нервово сіпає диск, набираючи номер.

... Однокімнатна квартира, перетягнута поздовж грубою брезентовою ширмою, розділена надвоє. Дзвенить телефон у коридорі. Кругленький, ледь пузатенький молодик з ранніми залисинами, с портивному костюмі з лампасми неохоче встає з канапи, бере трубку:

– Нечипоренко слухає... Ну, говоріть же! Заціпило? Говоріть. Я й так знаю, хто це.

– Гукає за брезентову ширму:

– Ваш "вогнегасник", мадам. Пожеж у місті нема, то він свою вогненну пристасть хоче біля вас погасити...

6.

На одній з городищенських вулиць, біля розчинених навстіж воріт, людно. Старі жінки збилися в гурт, скрушно похитують головами, перешіптуються між собою. Чоловіки курять, вигріваються на сонечку, відірвавшись від роботи на городі. Діти граються, голосно зверескуючи.

Хата Миновичів нічим не відрізняється від інших. Збудована давно, але вже не раз підновлювана, перекрита бляхою, піднята на бетонований підмурок. До неї приліплено великий, просторий ганок, де влітку сплять онуки, яких привозять з міста Микола й Одарка. Сашкових дітей тут знають лише по фотокартках і розповідях.

Неподалік від воріт стаїть вимитий Миколою трактор "Бєларусь" з причепом. Борти причепа відкинуті, днище його встелене чорнобилем і глухою кропивою – це єдине зілля, яке не лише зазеленіло, а й викинуло листя, вигналося над землею в цю ранню пору. В кабіні трактора курить, спльовує на пісок і розгадує кросворди тракторист Архип. Позиркує на годнника і в дворище Мировичів: чого вон зволікають?

Підкочує до двору задроцьканий в руду піщану юшку уазик. З нього майже випадає голова колгоспу. Довго виймає колгоспний прапор, бо столярі зробили довгий держак, ледве запхнули його в машину. Голова ставить прапор біля хвіртки і по-качачому тупцює до хати.

З жіночого гурту почулося:

– Будуть виносити Івана – начальство приїхало.

– Давно пора. Думала, нині вспію картоплю з погреба витягнути, хай обігріється. Де там? Вже завтра…

– Тобі треба, Параско, бути до кінця і пом’янути душу його многогрішну. Ти ж, вважай, як Марія йому була. І то довго. Підночовував на твоїх подушках аж поки Гагарін не полетів у коспом. Ні, брешу, Параско, опки грошова реформа не почалася…

– А тобою погордував, бо ти й діівкою була, як копистка. Я в дев’ятнадцять годочків вдовою зосталася з дитиною на руках. Чотири літа ждала свого Павла. Як кам’яна баба стояла біля воріт, виглядала ще. Так би й скам’яніла, а Мирович оживив мене, одігрів. То не сікайся, Тетяно, вже й Івана нема. Я йому все прощаю…

– А мене вдари раз, як ланковою була. Він головував тоді. Погризлися за оплату конопель. Написали всією ланкою скаргу в область на Івана, а вона до нього й вернулася, щоб розібрався на місці. Він збісився тоді і… Врем’я дурню ще було, психи з людей лізли, війн з нервів виходила, як зашпори з пальців. Марія мене спросила не заявляти нікуди та я й не збиралася… Прощаю…

Під’їздить до двору колгоспна вантажівка, забейкала у силос і жом. Зупиняється біля чорної обкомівської "Волги", якою приїхав старший Мирович. Водій вантажівки, обстрижений хлопчисько-допризовник ремигає жувальну гумку, лізе під капота, щось налагодить у моторі. Перегнувся так, що видно лише його витерті на гузиці джинси.

Викочується з хати Мировичів, перевалюючись з боку на бік, голова колгоспу. Невдовзі виходить за ним, низько зігвувшись, щоб не вдаритися тім’ям у дверну раму, Олександр. Виблискує на сонці його непокрита лисина, сліпить бабів біля воріт.

Голова заманює академіка на причілок, зводиться навшпиньки, щоб Олександр Іванович його краще чув, щоб не нагинався до нього зайвий раз.

– Два вопроси я рішив: прапор, домовина. І прапороносець є, бригадир теперішній буде нести, вийде в ніби свадкоємність поколінь. Промовку мені комісар паписав на дві сторіночки тексту... Від молоді може школярка виступити, відмінниця .. З музиками, Олександре Івановичу, не получилося. Їхні жінки кажуть, що поїхали веслля грати ва Савчині хутори, – дак чого ж тоді всі труби висять на кілочках в оркестровій клубу? Мабуть, городи садять — час гарячий. Нічого, професоре, у моїй машині є магнітофон, а на плівці записано похоронний марш. Я взяв касету. Шофер буде їхати машиною позаду процесії й грати. Покійному Івану Васильовичу все одно, тільки б музика. Так що всі вопроси рішили, Олександре Івановичу. Можна починати виносити...

– Скільки сіл під вами, товаришу голово? Троє? – запитав Мирович і наморщив перенісся.

– Чотири, професоре, чотири бригади по лісах розкидано. Поки міста не було і старий Підкова тримав колгосп на своєму авторитеті, всі села залишалися перспективними, а тепер тільки Слобода, центральна садиба. Місто засмоктує молодь, як пилосос... Щодня півтисячі кілометрів намотую по пісках, щоб лад дати, щоб перебудуватися. А кого тут перебудуєш? Бабів, які налаштували одяг на свій похорон? Допоможіть, Олександре Івановичу, вибити чере область пару грузовиків, цегли будівельної і насіннєвої картоплі, бо в нашій якась болячка завелася... Мирович шаснув рукою до кишені чорного макінтоша, дістав пігулку і кинув її у рот. Раптом, зсутулившись і помалівши, повільно пішов до хати. Голова розгублено провів його поглядом, дістав з піджака

промову і став читати її, щоб не збиватися на цвинтарі під час мітингу. Всі отак приїздять: дай те, дай се,

а для колгоспу ніхто й пальцем не кивне.

Діти за хатою качаються по молодому чорнобилю

й полину. Їх троє: Одарчині Руслан і Ліда і хлопчик

Миколин Тарасик, старший від них, другокласник,

дитя худеньке і хворобливе (Миколина дружина

Людмила каже, що в нього вроджена вада серця, що

треба його везти на курорт, та все ніколи). Він відрізняється від Одарчиних дітлахів не лише віком, а й

великими, печально-дорослими очима, які, здається,

прожили ціле життя. Тарасик весь час намагається

щось малювати: на піску, на асфальті, на паркані,

на запітнілому склі, на забрудненій машині. Чи не в

кожній його кишеньці шматочок кольорової крейди. Та зараз він із Русланом і Лідою гзяться з білим

цуциком Пушком на зеленому моріжку за дідовою й

бабиною хатою. Батьки про них забули, не покрикують не забороняють — от вони і ласують сонечком, теплом, весняною волею. Вже зазеленіли штанці й колготки, але матері цього не бачать, а білий цуцик ніби навмисне провокує їх: доженіть мене! Коли ще така радість випаде? Правда, дід Іван уже вмер і не говорить ні до кого.

Біля труни у великій світлиці стоїть вся родина Миновичі. Підковою обступили домовину. В центрі підкови мама Марія. Маленька, вироблена й легка, як чорна пташка з величезними голубими очима, які такі не вицвіли за довгий вік.

поруч з нею згорблений (стеля в хаті висока, але згинається він за звичкою в будь-якому приміщенні, навіть в актовому залі академії і в театрі) Олександр. З-під чоного макінтоша виблискує Золота Зірка. Зморшки залягли на чолі глибоко, як шврами. Біля нього малесенька (менша навіть від матері), все ще красива й зграбна, з матовою, мабуть, постійво підживлюваною кремами шкірою на обличчі його дружина Ольга. Запнута в грубу селянську хустину, яку їй знайшли у материній скрині, вона все одно вродлива. Ольга завідує відділенням у Московській експериментальній клініці променевої хвороби, має кілька наукових праць, але найбільшс пишається тим, що кільком безнадійно хворим врятувала життя. Яке вже не є, а життя, і ціни йому немає. Сашків батько, либонь, любив її, свою першу невістку, принаймні ніколи не втручався в їхнє сімейне життя. А мама іноді хотіла покомандувати Сашком, а отже, і нею, Ольгою. Вона зараз згадала це, і їй стало справді жаль старого. Не заплакала, але відчула, як нагрілися і зволожились її очі. Промокнула їх сліпучобілою хусточкою, що ніжно запахла французькими парфумами "Містерія Роша".

Стоїть худий, зі змарнілим, втомленим обличчям, з червоними від безсоння очима Микола. Ранні глибокі залисини. пом’ятий костюм, з’їхала на бік краватка. Поруч його дружина Людмила, продавець міського універмагу "Енергетик", торгує у відділі дефіцитних товарів, які продають лише на зібрані лікарські трави. Не завжди тільки на цілюще зілля, але... з цим строго. Енергійна, рухлива молодичка, яка з

гіркотою відчуває, що молодість уже відходить, що гоже її тіло почитнає в’янути, жиріти, хоч колись здавалося, зносу йому не буде. Все це вона вже знає й покрадьки думає, що завтра вже жоден чоловік не подивиться їй вслід, і, може, варто скористатися останнім шансом, щоб потім було, що згадати...

поправила чорне велюрове плаття під розстебнутим шкіряним пальтом. Людмила без хустки, простоволоса, але через чоло довкола голови – сорна муарова перев’язь, яка їй дуже пасує. Нахиляється до Миколи і шепоче йомуна вухо:

– Ну на кого ти схожий? Такі туфлі югославські угробив у гнояці! Штани й піджак ніяка хімчистка не прийме. Люди подумають, що я тебе не доглядаю…

Та Миколи вже звик до її нарікань, звик не чути їх. Тим більше зараз. Дивиться на тата в домовині й катрає себе за те, що не приїхав у Городища минулої неділі, не попрощався, не проміняв поїздку до тата на приробіток у бигаді рибколгоспу. Та хай би вони згоріли, ті гроші! Може, тато хотів щось сказати перед смертю?

Схлипує в краєчок хустини Одарка, перев’язує шнурівки та татових черевиках, підтягує шкарпетки і поправляє холоші на його ногаз. Наче й не розуміє, що татові все це байдуже. Їй хочеться, щоб йому було зручно і добре навіть у домовині.

Стоїть Григорій. Незвично серйозний, заглиблений у свої думки. Наче спостерігає себе збоку. Від поруху пліч і рук лунко припує його шкіряна курточка з безліччю замків-блискаов. Тато його любив, як свою молодість. І любив по-справжньому, як тільки можна в старості любити свою молодість. Якщо приїздив до міста, то зупинявся тільки в Гриця. Навідає Миколу і Дарку, а на начліг, на чарку, на запівнічну балачку – до Грицька. Все. Нема тата. Не-ма!

Замикає підкову-півколо глухонімий Федір. Стоїть, дивиться на тата, на маму, на братів своїх, на Дарочку. Ворушть губами, наче всім зараз хоче сказати щось вкрай важливе, але не може. І роботи ніякої нема зараз під руками. То він намацав у кишені шматок кореня, викинутого грабарями з татової ями, і обмацує його нервовими пальцями.

В узголів’ї домовини сидить на стільці Марія. Сидить мовчки. Вже виплакалася. Їй восьмий десяток, але й досі відсвічують на лиці сліди колишньої селянської вроди.

– Що він просив в останні хвилини, мамо?

– Смерті. Тільки смерті, так йому несвітсько боліло й пекло у шлунку. Смерті просив і.. понюхати розтертого в долонях молодого чорнобилю...

— А що заповідав тато? знову запитав старший Мирович.

– Щоб ми всі жили. І шанувалися. І трималися свого роду, своїх родин. Всяким він був — ви це знаєте. Гнізда свого не пантрував, чарка його часто водила, люди ремствували, але всіх вас я народила з любові до нього. Лише перед смертю став думати про нас, тільки перед смертю і полюбив нас усіх. То воював, то командував у колгоспі, то гарцював, наче з ланцюга зірвався, хоч я не прив’язувала його ніколи, то пиячив, коли з начальства подвигнули. Ви це знаєте, і люди знають. З ним умерло все моє. Є тільки наша родина. Прощаємо йому все, бо іншого тата в нас не буде. Про це ми з ним говорили, коли навіть болячка втомлювалася боліти і відступалася ненадовго. Федоре! Нарви за хатою чорнобилю і поклади татові в домовину.

Вона дивиться на Федора, і він зрозумів її по очах, по рухах губів. Закивав головою і пішов.

За ним вийшов з хати і Микола. Став на колесо колгоспної вантажівки, зазирнув на кузов, з якого навіть не вигорнули решток жому і силосу. Мити вже ніколи, тому підганяють її до трактора і навішують на гак вантажівки чистий причеп: так краще, не тріскотітиме татові "Бєларусь" під вухом.

Повипиналося коріння на сільській вулиці. Через нього перечіплюються або ж завчено переступають кирзові чоботи і лискучі

черевики, грубі гумаки і модні жіночі чобітки. Зранку пройшов весняний дощик у селі, в піщаних баюрах стоять руді калюжі. Пронизливо рипить під ногами й колесами мокрий, вимитий пісок, од якого аж різь в очах.

Попереду бригадир з колгоспним прапором, весь час позиркує під ноги, щоб не зашпортатися в цьому триклятому коріняччі, яке за багато років їзди мотоциклом по цій дорозі витрясло його бригадирську душу. Пішки він майже не ходить, тому й перечіплюється зараз через кожен корінь.

За бригадиром їде вантажівка, голомозий водій якої весь час ремигає жувальну гумку – й тепер у сільському магазині продають у навантаження до мороженої риби. За вантажівкою причеп, встелений зелом, з домовиною Мировича, над якою весь час кружляє оса.

Поодаль гуртик родичів.

За ними уазик голови колгоспу. Останніми біжать діти і білий цуцик Пушок.

Майже всі сущі жителі Городищ вийшли до своїх воріт, щоб попрощатися з Іваном. Здебільшого діди з бабами. На хвильку відірвавшись від грядок і городів, дехто оперся на сапку, граблі чи заступ. Одні никують головою, тонкосльозіші баби сплакують, та більшість з цікавістю розглядають родину Мировичів, перешіптуються між собою:

– Еге ж, тільки два музиканти зібрали – барабанщика й трубача. Решта пішли на моторках у верхів’я ріки, нагребуть риби сітками. Нерест…

– Іванові вже та музика не нужна. Не почує. Йому вже ангели співають.

– Хто зна, хто зна, може, й чорти підступаються, зав’язавши хвости банитками. Нагрішив небіжчичок, нагішив. Хто зна, куди оприділять його…

– Може, й там у начальство?

– Тепер і там грамотних вистачає…

– Тихіше, Федір он … близько…

– Та він не почує. А як почує – нікому не скаже.

Двоє старих замовкли, бо процесія підійшла до їхніх дворищ, провели очима Іванову домовину, родичів і подалися на город.

Причеп з труною вже порівнявся з іншим двором, біля воріт якого стоять дві бабусі й дідок.

– Боже, а Сашко геть лис енний!

– А що ж ти хотіла? Радіація! Стільки літ з радіацією робить.

– Гля, а Одарчиного вдівця нема! Видать, уже розбіглися.

– Зате в місті беду жити, а в Городищах згорбилася б старою дівкою. Відсудить половну квартири у вдівця, може, ще й до неї якийсь пенсіонер-атомник пристане.

– Краще вже дівувати до могили, як на двоє чужих дітей іти.

– А Грицько все Бобилю. Ніяк не вказться, а тоді як візьме якусь шельму мальовану…

– Весь в Івана, мусить вигулятися. Ич, як вифрантився. Наче з гульок на похорон.

– А твій хіба не так з міста приїздить?

– Так то не не похорон…

– Ти, Оляно, вже не побачиш, як і в чому він приїде ховати тебе…

– Микола марний дуже. Нащо йому той реактор, був би, може, бригадиром у нас…

– Це Людка потягла його до міста. Вшелепався і поволочився за нею, видрою. Ба, крутить стегнами, як жорнами. На чепурилася, як з голочки одягнена, а Микола… жалько дивитися…

– Дочка Олеся, в них славна. Казала якось Марія – на віддані, хлопець з армії вертається.

– Ох і вимучило Івана. Все рак з’їв. Самі кістки й шкіра, – нарешті встряв в розмову дідок.

– Хай бог милує від цієї напасті. От заснути б і не встати, оце найкраще.

– Смерть, Віро, вибирають тільки самогубці…

– А Марія вже й не плаче.

– У молодості виплакала всенькі сльози…

– Бо дурна. Любили його без пам’яті

Водій голови колгоспу вмакає магнітофон. Хрипко і розпливчасто лунає похоронна мелодія у виконанні сільських духівників.

– П’ятеро дітей виростив Мирович, а вони навіть музики не найняли…

Бригадир несе прапор з чорною стрічкою. Вітер торигає полотнище, і воно боляче січе прапороносця тороками по обличчю. Та ще й під ноги треба постійно позирати, щоб не перечепитися через коріння й не впасти зпрапором.

Печальна тягуча мелодія несподівано уривається. Щось голосно клацнуло, прохрипіло, і з машини голови колгоспу браво вихопився голос Алли Пугачової:

И снова в зале гаснет свет,

Я смотрю на сцену ортешенно…

Олександр Мирович ураз згорбився і втягнув лису голову в плечі. Бригадир з прапором озирнувся і мало не впав, зазнавши носок черевик під грубий корінь, встиг опертися на держак прапора. Голова колгоспу заметушився, відстав від гурту родичів, замахав кулаком на водія своєї машини.

Водій розгубився, поки до тямив, що сталося, прозвучав куплет пісні "Маестро".

Грабарі на цвинтарі відігнали від ями великорогу рябу корову Мироничів, бо одійшла дуже близько і стоїть як гріх над душею. Ледве одігнали, розмахуючи блискучими заступами, нова стала неподалік, впихнувши голову між розвіття абрикоси, що викинула перший, ще несміливий цвіт.

Копачі почули знайому пісню Алли Пугачової, і Андруха сказав:

– Мироне! Голова їде!

Злодійкувато допили пляшку, пожбурили її між старі могилки, заходилися дожовувати ковбасу з хлібом.

У глибині лісу, де зникає за деревами піщана дорога з Городищ, зупинилося таксі. З нього вийішла Наталка. Та сама, яку Григорій запрошував поїхати з ним на похорон і вона рішуче відмовилася. Наталка поклала на сидіння двадцять п’ять карбованців.

– Я недовго. Зачекайте...

Старий таксист (з таким не страшно їхати жінці навіть у лісову глухомань) байдужо кивнув головою, розвернув машину в напрямку міста.

Наталка іде лісом, недалеко від цвинтаря ховається за сосну, щоб її не побачили.

Біля ями командує голова колгоспу, зчиняє зайву метушню. Олександр Іванович згибається майже вдвоє, щось каже йому на вухо, і голова ховає папірця до кишені, відходить до школярки в учнівській формі.

– Отбой! Не треба промови. Мітингу не буде.

Дивиться в бік цвинтаря Наталка, притулившись щокою до соснової кори.

Прощаються з батьком діти, по черзі цілуючи почорніле його лице, над яким кружеляє оса. Намагаються одігнати її, але та прилітає знову.

Нетерпляче крутять молотки в руках грабарі Андруха і Мирон.

Голова колгоспу штовхає бригадира, щоб опустив

прапор над труною, киває своєму водієві — давай

похоронний марш. Але той злякано розводить руками — ризикувати не хоче...

Підходить до Іванової труни ряба корова, підхоплює довгим слизьким язиком жмуток чорнобилю,

яким обкладено узголів’я покійного. Грабарі замахуються на неї молотками, і корова відходить у глибину кладовища..

Стала біля труни Марія. Спокійно вклякла на коліна в узголів’ї свого чоловіка, строго, без голосінь і сліз поцілувала його в уста, чоло, в одкриті від тюлевої накидки руки. Поправила чорнобиль біля Іванових скронь, розтерла зілля долонями й поклала йому на груди.

Встала, тримаючись за край домовини.

– Я тутечки не довго, Іване. Чого мені затримуватися. Побачимось...

Лунко вдарили замашні молотки трунарів по головках цвяхів, що охоче полізли в дошки віка. Удари глухо перелунюють між городищенськими хатами, в лісі. Посеред весняного теплого дня звучання їхнє сприймається навіть якимсь веселим зухвальством будівничих, які зводять крокви або ж набивають лати. Даленіючи в Городищах, у гущавині лісу, відбиваючись від поверхні весняної ріки, що тече неподалік вони так переінакшуються, що чимось нагадують шпарке цокання настінних ходиків, а можливо,

і удари людського серця.

Марія здригається, стежачи за молотками грабарів. Не чує їх лише Федір, але бачить і начеб підставля свій погляд між "бриликом" цвяхів і молотком. Його пальці міцно, до посиніння, стискають руку сестри Одарочки і плече брата Григорія.